
JOAN JULIÀ I MUNÉ

VARIACIÓ
FONETICOFONOLÒGICA. UNA
APROXIMACIÓ A LA DIVERSITAT
DEL VOCALISME EN LLEIDATÀ

Divers com l'univers

Veus que retrunyen per la sala,
a cada gola dels parlants
ressonen clars els consonants
i tota mena de vocals.
Al·lòfons varis a l'escala
contrasten prou amb eufonia
i ens agombolen nit i dia
ones de sons i girs tonals.

Lotus Silvestre

0. EL TRIOMF DE LA DIVERSITAT

La diversitat sol oposar-se a la monotonia, que al seu torn és el jaç de la rutina i la inèrcia i, en definitiva, l'esperó de l'anorreament. La imatge orwelliana d'una societat homogènia i uniforme sota l'ull vigilant del *Big Brother* és l'antítesi del model de societat al qual aspirem. La indumentària amb què ens cobrim i el vehicle que fem servir per moure'ns quan les distàncies ho requereixen han de distingir-se necessàriament de la resta, d'acord amb les preferències de cada individu. Així ho manen els canons estètics o simplement el bon gust.

I quan ens comuniquem verbalment? La diversitat ens la trobem omnipresent, com a conseqüència, ni més ni menys, de la idiosincràsia de cada parlant. La constitució física, l'alçada i el pes de cadascú de nosaltres determinarà l'estructura d'uns òrgans fonadors i articuladoris que al seu torn condicionaran la veu i en bona mesura l'estil de parla. Aquest darrer, però, serà modelat i afaïçonat per etapes en el si de la família, de l'escola, de l'entorn professional i de la vida de relació en general. Al capdavall, cada individu parlant, com a membre d'una comunitat d'usuaris d'una llengua, és resultat d'uns gens i de l'indret i entorn social del planeta on li ha tocat de créixer i desenvolupar-

se. Ell i la seva circumstància, doncs, el faran presentar en societat amb peculiaritats idiolectals, domolectals i dialectals –en el sentit més ampli i global del terme– que el procés de culturització i estandardització, si és prou afortunat de “sofrir-lo”, minimitzarà i tendirà a uniformitzar, en tant que usuari d’una llengua. I com a tal en farà l’ús que pugui i cregui més convenient d’acord amb les circumstàncies que l’envolten en tot acte comunicatiu.

En termes de descripció lingüística, hem conceptualitzat aquest món de la diversitat sota el nom de variació lingüística. Precisament la divisió clàssica que distingeix entre varietat dialectal, que comprèn una dimensió geogràfica, històrica i social, i varietat funcional o estilística incorpora els dos aspectes que embolcallen la situació que hem presentat. Per una banda, els trets que reflecteixen la identitat lingüística dels que usen la llengua i, per l’altra, els trets que caracteritzen la situació comunicativa en què es desenvolupa l’acte verbal (Bibiloni, 1997: 69).

És a partir d’aquesta situació paradoxal –usuaris ben diferenciats però uniformitzables– i de la “matèria primera” de tota comunicació verbal, com són els sons del llenguatge, que seria bo d’il·lustrar la variabilitat lingüística dels parlants d’una llengua, la catalana, i d’una varietat dialectal específica: la nord-occidental lleidatana, en relació amb diferents parlars de la nostra comunitat lingüística o d’altres comunitats.

1. LA VARIACIÓ FONETICOFONOLÒGICA

La variació foneticofonològica és el tipus de variació que afecta els nivells fonètic i fonològic d’una llengua i que es manifesta en canvis estructurals. Aquests canvis poden afectar tant el seu inventari fonològic com la distribució fonotàctica i les diferents realitzacions al·lofòniques dels components d’aquest inventari. Tanmateix, la variació foneticofonològica no s’hauria de tractar únicament des de la manifestació d’unes divergències estructurals finals sinó com un procés en què intervenen diversos factors. És en aquest sentit que, en tractar la variació foneticofonològica, hauríem de partir de dues premisses bàsiques.

En primer lloc, aquest tipus de variació interna no solament afecta un nombre determinat de sons de la parla en relació amb el seu timbre –si ens circumscriuim als segments vocàlics–, que depenen d’un context fònic anterior o posterior específic, sinó que hi intervenen altres elements suprasegmentals alguns dels quals podem tractar en parlar del català. Entre aquests elements destaquen el tipus de veu amb què s’articula una emissió fònica, la durada –relacionada a més amb la velocitat d’emissió–, la intensitat i el to, que determinen l’accent i l’entonació o bé complementen la naturalesa del timbre vocàlic, exercint una funció fonològica molt concreta. Aquest darrer és el cas

de la durada vocàlica en llengües com l'anglès –tot i que avui la diversitat fonològica rau més aviat en el timbre– o del to en les llengües tonals.

En segon lloc, és extraordinàriament complicat i, doncs, potser improcedent de desvincular la variació foneticofonològica, expressada en termes articulatoris i perceptius, dels condicionants que justifiquen precisament aquests canvis: els relacionats amb la variació externa de la llengua, com ara la variació geogràfica (intradialectal i interdialectal), la cronolèctica, la social i la funcional. És per això que miraré d'il·lustrar alguns fenòmens importants que caracteritzen la fonètica nord-occidental lleidatana, i molt especialment el seu vocalisme, a partir de la relació que s'estableix entre la variació interna i l'externa de la llengua.

2. FACTORS DETERMINANTS DE LA VARIACIÓ FONETICOFO- NOLÒGICA EN SEGMENTS VOCÀLICS

a) El timbre

És determinat bàsicament pel grau d'obertura i pel punt d'articulació. Prescindim, doncs, d'altres paràmetres com ara el grau de labialització, que constitueix un tret redundat en català. Per a la classificació vocàlica seguiré el sistema més funcional que conec: el de les vocals cardinals (v. Julià i Muné, 1997: 156-157).

Podem observar la variació fonològica en lleidatà per mitjà de parells mínims en què contrasten els fonemes vocàlics tònic /e-ɛ/ i /o-ɔ/ i els àtons /o-u/:

1) Els sons anteriors o palatals semitancat (mitjà alt) i semiobert (mitjà baix), propers als cardinals 2 i 3 ([e] i [ɛ]), en què es realitzen respectivament els fonemes /e/ i /ɛ/ en català nord-occidental lleidatà.

2) Els posteriors o velars semitancat i semiobert, propers als cardinals 6 i 7 ([o] i [ɔ]), en què es realitzen respectivament els fonemes /o/ i /ɔ/.

En els dos casos és interessant d'observar les divergències interdialectals respecte al català central, que reflecteixen diferents accents de l'estàndard. Tanmateix, no tinc en compte la diferència entre el vocalisme àton posttònic que presenten els dos dialectes. D'altra banda, el terme "central" implica la pronúncia majoritària del domini d'aquest dialecte. Conseqüentment, no s'indicaran les discrepàncies que sovint s'hi observen en relació amb algun parlar molt característic, com és ara el subdialecte gironí.

3) En tercer lloc presentaré un aspecte molt característic del vocalisme àton lleidatà pel que fa a la variació fonètica. Es tracta de la inflexió de [o] a [u] davant de [i] tònic com a resultat d'harmonia vocàlica.

I) Anteriors tòpics

DIALECTE	/e/	/ɛ/
----------	-----	-----

I. Variació en lleidatà i homofonia en central

1. lleidatà central (‘se’t’ en lleidatà és /set/ i en central /sət/)	/set/ (necessitat; tennis) —	/set/ (numeral) /set/ (homòfons)
2. lleidatà central	/ˈbewre/ (‘beure’) —	/ˈbewre/ (‘veure’) /ˈbewrə/ (‘beure’ i ‘veure’)
3. lleidatà central	/bək/ (1PrInd ‘beure’; subst.) —	/bək/ (1PrInd ‘veure’) /bək/ (‘beure’); /betʃ/ (‘veure’)
4. lleidatà central	/bew/ (‘veu’, subst.; 3PrInd ‘beure’) —	/bew/ (3PrInd ‘veure’) /bew/ (homòfons)
5. lleidatà central	/ˈbeʎɛ/ (‘bella’) /ˈbeʎə/ (‘bella’ i ‘vella’)	/ˈbeʎɛ/ (‘vella’) —

II. Variació en central i homofonia en lleidatà

6. lleidatà central	/desˈpres/ (‘després’, ‘després’) /dəsˈpres/ (‘després’ adv.)	— /dəsˈpres/ (‘després’)
7. lleidatà central	/komˈpres/ (‘comprés’, ‘comprés’) /kumˈpres/ (‘comprés’)	— /kumˈpres/ (‘comprés’)
8. lleidatà central	/ˈbenen/ (‘vénen’, ‘venen’) /ˈbenən/ (‘vénen’)	— /ˈbenən/ (‘venen’)
9. lleidatà central	/net/ (‘nét’, ‘net’) /net/ (‘nét’)	— /net/ (‘net’)
10. lleidatà central	/dens/ (‘dents’, ‘dens’) /dens/ (‘dents’)	— /dens/ (‘dens’)

III. Variació interdialectal amb homofonia intradialectal

11. lleidatà central	/ˈsejɛ/ (‘seia’, ‘cella’) —	— /ˈsejə/ (‘seia’, ‘cella’)
-------------------------	--------------------------------	--------------------------------

IV. Variació en lleidatà i en central però sense coincidir

12. lleidatà central	/sek/ (‘prim’, ‘séc’, ‘cec’) /sek/ (‘séc’, ‘cec’)	/sek/ (1PrInd ‘seure’) /sek/ (1PrInd ‘seure’, ‘prim’)
-------------------------	--	--

13. lleidatà central	/mel/ ('me'l') /məl/ ('me'l')	/mɛl/ ('mɛl') /mɛl/ ('mɛl')
14. lleidatà central	/tɛl/ ('te'l') /təl/ ('te'l')	/tɛl/ ('tɛl') /tɛl/ ('tɛl')
15. lleidatà central	/sɛl/ ('se'l') /səl/ ('se'l')	/sɛl/ ('cɛl') /sɛl/ ('cɛl')
16. lleidatà central	/pɛl/ ('pɛl') /pəl/ ('pɛl')	/pɛl/ ('pɛl') /pɛl/ ('pɛl')
17. lleidatà central	/fɛw/ ('féu', 'feu' 5PrInd 'fer') /fɛw/ ('féu')	/fɛw/ ('feu' subst.) /fɛw/ ('feu' subst., 5PrInd 'fer')
18. lleidatà central	/mɛw/ ('meu', 'm'heu') /mɛw/ ('meu')	/mɛw/ ('mèu') /mɛw/ ('mèu', 'm'heu')
19. lleidatà central	/tɛ/ ('té' 3PrInd 'tenir', 't'he', 'te' pron.) /tɛ/ ('té' 3PrInd/2Imp, 't'he)	/tɛ/ ('té' 2Imp; 'te' subst.) /tɛ/ ('te' subst.) (/tə/ ('te' pron.))

V. Variació en lleidatà i en central amb coincidència

20. L/C	/dɛw/ ('Déu', 'déu') (/dɛw/ en 'deu d'aigua' és pràcticament desconegut en lleidatà)	/dɛw/ (num.)
21. L/C	/ɛts/ ('ets')	/ɛts/ ('ets i uts')
22. L/C	/ɛs/ ('és')	/ɛs/ (pl. de la lletra)
23. L/C	/lɛw/ ('lleu', adj.)	/lɛw/ ('lleu' 3PrInd 'lleure')
24. L/C	/l'sɛgi/ ('seguí', 3PrSub 'segar')	/l'sɛgi/ ('seguí', 3PrSub 'seure')
25. L/C	/sɛw/ ('seu', poss.)	/sɛw/ ('sèu', 'seu', subs.; 3PrInd/2Imp 'seure')
26. L/C	/tɛst/ ('test', adj.; '_ de flors')	/tɛst/ (prova)
27. L/C	/bɛs/ ('vés', 'bes')	/bɛs/ ('ves')

2) Posteriors tòpics

DIALECTE	/o/	/ɔ/
----------	-----	-----

I. Variació en lleidatà i homofonia en central

28. lleidatà central	/pɔdɛn/ ('podar' / 6PrInd) —	/pɔdɛn/ ('poder' / 6PrInd) /pɔdɛn/ ('podar' i 'poder')
----------------------	---------------------------------	---

II. Variació en central i homofonia en lleidatà

29. lleidatà		/mɔrɛ/ ('móra', 'mora')
central	/mɔrə/ ('móra')	/mɔrə/ ('mora')

III. Variació en lleidatà i en central amb coincidència

30. L/C	/donɛ/ ('dóna')	/dɔnɛ/ ('dona')
	(En central en realitat són /donə/ i /dɔnə/)	
31. L/C	/ɔs/ ('ós')	/ɔs/ ('os')
32. L/C	/fɔrɛ-ə/ ('fóra' 1/3Cond 'ser')	/fɔrɛ-ə/ ('fóra' adv.)
33. L/C	/fon/ ('fon', 3PrInd/2Imp 'fondre')	/fɔn/ ('font')
34. L/C	/ka'bɔs/-/kə'bɔs/ ('llavors' subst.)	/ka'bɔs/-/kə'bɔs/(adv.)
35. L/C	/mɔlə-ə/ ('molla' del pa)	/mɔlə-ə/ ('molla' del llit; adj.)
36. L/C	/mɔk/ ('moc' subst.)	/mɔk/ ('moc' 1PrInd 'moure')
37. L/C	/mɔl/ ('molt')	/mɔl/ ('mòlt')
38. L/C	/pɔp/ ('pop' mol-lusc)	/pɔp/ ('pop' mús.)
39. L/C	/pɔls/ ('el/la pols')	/pɔls/ ('pols' pl. de 'pol')
40. L/C	/sɔk/ ('sóc')	/sɔk/ ('soc')
41. L/C	/sɔlk/ ('solc' subst.)	/sɔlk/ (1PrInd 'soler')
42. L/C	/sɔn/ ('són')	/sɔn/ ('el/la son')
43. L/C	/sɔrt/ ('sord')	/sɔrt/ ('sort')
44. L/C	/sɔw/ ('sou' 5PrInd 'ser')	/sɔw/ ('sou' subst.)
45. L/C	/tɛ'ros/-/tə'ros/ ('terròs' adj.)	/tɛ'ros/-/tə'ros/ ('terròs' subst.)
46. L/C	/tɔrt/ ('tord')	/tɔrt/ ('tort')

3) Inflexió de [o] -> [u] / ___ ['i]

D'acord amb les dades a l'abast (*Diccionari de la pronúncia del nord-occidental lleidatà*, en fase d'elaboració, v. Julià i Muné, 1996), disposem ara per ara de tres grups de mots, que responen al context indicat i es caracteritzen pel grau de reducció (majoritària, minoritària i inexistent) que es desprèn de la selecció d'una setantena de mots. Les dades provenen de l'enquesta de 30 informants de Lleida, repartits equitativament segons la variable sexe, en tres grups d'edat i diversos sectors professionals.

a) Mots en què majoritàriament es produeix la reducció:

acollir, acomplir, atordir, avorrit, bocí, bonic, borinot, botiga, botxí (50%), brogit, cartolina, coixí, collir, collita, complir, conill, cordill, cosí, cosir, dormir, embotit, encobrir, ensopit, escollir, escopir, formiga, forquilla, joguina, mosquit, plomí, polir, ratolí, recobrir, robí, sofrir, sortir, sovint, tossir.

b) Mots en què majoritàriament no es produeix la reducció:

cortina, encongir, escanyolit, florit, mandonguilles, molí, obrir, omplir, ordir, politja, rostit, trampolí, violí, xoriç.

c) *Mots en què la reducció és inexistent:*

abolir, absorbir, acolorir, afavorir, amorosir, arrodonar, assolir, atemorir, consistir, constituir, empobrir, desoir, endolcir, ennoblir, ensordir, motxilla, oliva,¹ ortiga, oxigen, polític, remolí.

b) La tipologia de veus

Els tipus de fonació i, consegüentment, la tipologia de veus que se'n deriva és molt convenient que s'incorporin a tota teoria fonètica que aspiri a descriure satisfactòriament una llengua natural (Laver, 1980: 2-5). Ja els clàssics –concretament Quintilià a les seves *Institutiones Oratoriae*– atorgaven a la veu tanta o més rellevància que als trets facials en tant que elements caracteritzadors de la idiosincràsia de tot individu.

Encara que aparentment la naturalesa de la veu sigui aliena a l'estudi del llenguatge i se circumscriu a la logopèdia i la foniatria en casos de patologia de la parla, és evident que si el fonetista i l'especialista en elocució volen explicar els fets de llengua relacionats amb el so i la seva aplicació no podran prescindir de l'estudi de la fonació i dels tipus de veu consegüents.

Les característiques fonatòries adquireixen una rellevància extraordinària quan esdevenen trets distintius amb valor fonemàtic en algunes llengües, com ara en gujarati (Índia) i en haussa (Nigèria). En el primer cas les vocals murmurioses² s'oposen fonològicament a les simplement sonores (/mel/ sonora = 'brutícia' vs /mɛl/ murmuriosa = 'palau') i en el segon cas les semivocals laringitzades del haussa a les no laringitzades (/jaro/ sonora = 'noi' vs /jaja/ laringitzada = 'nens') (Ladefoged, 1993: 139-141).

Fixem-nos també en el tret de "nasalitat", que pot ser un element caracteritzador d'un tipus de veu –resultat d'un dels ajustaments supralaringis indicats més avall– i un constituent segmental de les vocals, que funciona per a la identificació contrastiva del lèxic en francès i en portuguès, entre d'altres.

Els quaranta tipus de veu, que proposa Laver i que hem adaptat (Julià i Muné, 1980), són imitables per parlants normalment constituïts des del punt de vista anatòmic i fisiològic. Parteix d'ajustaments supralaringis, com ara la labialització o la nasalització que s'estén com un embolcall suprasegmental per tota la frase,³ i d'ajustaments laringis en què es modifica l'obertura de la glotis i les dimensions de la laringe.

La tipologia vocal ha permès caracteritzar, d'una banda, la parla dels diferents estrats d'una comunitat lingüística determinada, com és el cas del conegut estudi de Trudgill (1974), i de l'altra, l'elocució de professionals de l'escena, com ara els de la prestigiosa escola londinenca, en la línia ortoèpica de Wells i Colson (1971).

En català la tipologia vocal no té cap paper fonemàtic concret ni disposem encara d'estudis que ens permetin caracteritzar els diferents estrats socials d'una comunitat de parla mitjançant aquest paràmetre. De moment tan sols ens permet establir una

(1) Pronunciat en un 50% '[aw]liva' i en l'altre '[o]liva'.

(2) La 'veu murmuriosa' o 'murmuri' és l'adaptació de l'anglès 'breathy voice' o 'murmur' així com la 'veu laringitzada' ho és de 'creaky voice'. La primera és extraordinàriament greu i la segona extraordinàriament aguda, i estan relacionades amb les posicions o ajustaments laringis de laringe abaixada i laringe elevada respectivament, que s'indiquen a les pàgines següents. Recentment hem iniciat un projecte en col·laboració amb Lluís de Yzaguirre de la Universitat Pompeu Fabra per a l'adaptació completa i "l'explotació informàtica" dels tipus de veu proposats per Laver (1980).

(3) L'enfocament lingüístic de Laver s'emmarca, doncs, en l'Escola Prosòdica de Fonologia, inaugurada per Firth (1948), en l'anàlisi componencial de Zellig Harris (1944) i en la línia de teories no segmentals recents.

correlació entre la veu i el sexe, l'edat, la constitució anatòmica i l'estat anímic i fisiològic de l'individu. També obre unes perspectives i crea unes expectatives prou interessants en el camp de la identificació de la veu (Tosi, 1979).

Tot seguit es presenta una mostra d'un projecte d'identificació de veus, que estem desenvolupant al Laboratori de Fonètica "Pere Barnils" de la Universitat de Lleida. Les figures 1-3 mostren sonogrames de banda ampla de la frase «*Podem quedar a tres quarts de vuit*», en aquest cas pronunciades per l'autor mateix d'aquest treball. La primera fou emesa amb veu normal i les altres dues amb veu estrafeta. La segona es pronuncià amb veu extremament greu (de laringe abaixada, en terminologia adaptada de Laver) i la tercera amb veu de quasi falset (de laringe elevada). La totalitat de les proves de percepció realitzades, tant en enregistraments magnetofònics com per via telefònica, foren concloents en el sentit que els oients, ben acostumats a la veu normal del parlant, no l'identificaren.⁴ Malgrat tot, avui hi ha prou mitjans a l'abast perquè els experts en el tema –en especial els formats als països anglosaxons– puguin identificar-ne l'emissor.

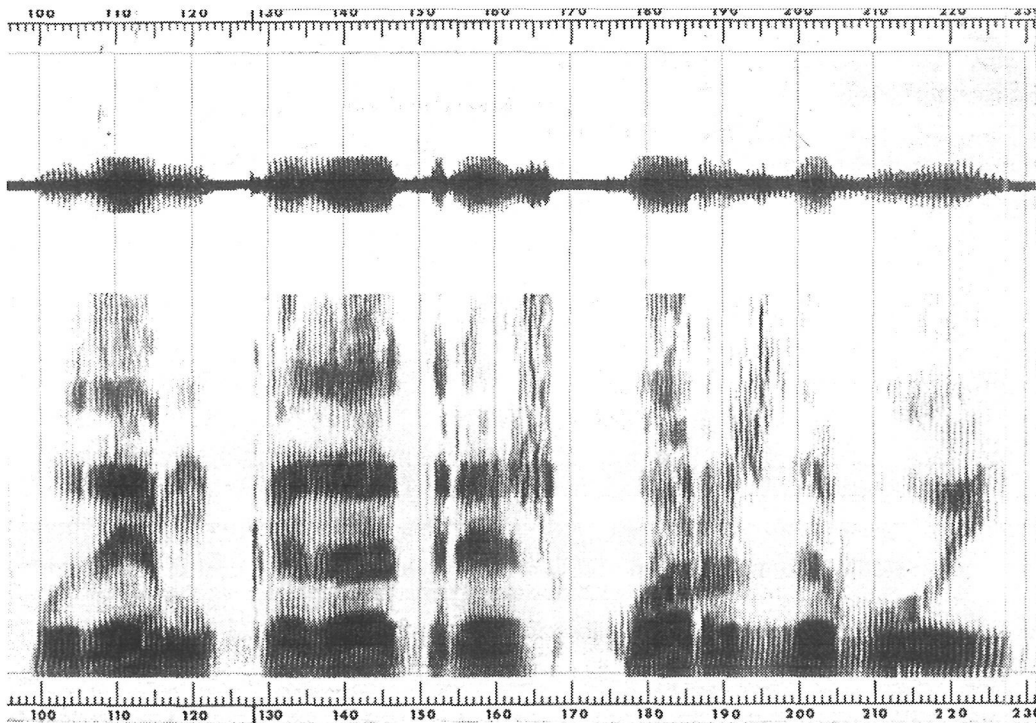

Fig. 1.—Emissió de la frase 'Podem quedar a tres quarts de vuit' amb veu normal. (Parlant masculí, 46, docent, Pla de l'Estany-Segrià).

(4) Per pròpia experiència i per referències d'especialistes dels EUA i de la Gran Bretanya, convé servir-se tant d'informació perceptiva com de dades instrumentals, com ara les sonogràfiques, entre d'altres, a fi de tenir prou elements de judici en la identificació de la veu. D'altra banda, s'ha pogut comprovar que el procediment tan "pel·liculer" de cobrir el micro telefònic per dissimular la veu no serveix per a res. De la mateixa manera que arriba al receptor/investigador la nitidesa del missatge hi arriba la identitat del parlant, si aquest no disposa d'altres mitjans menys ingenus.

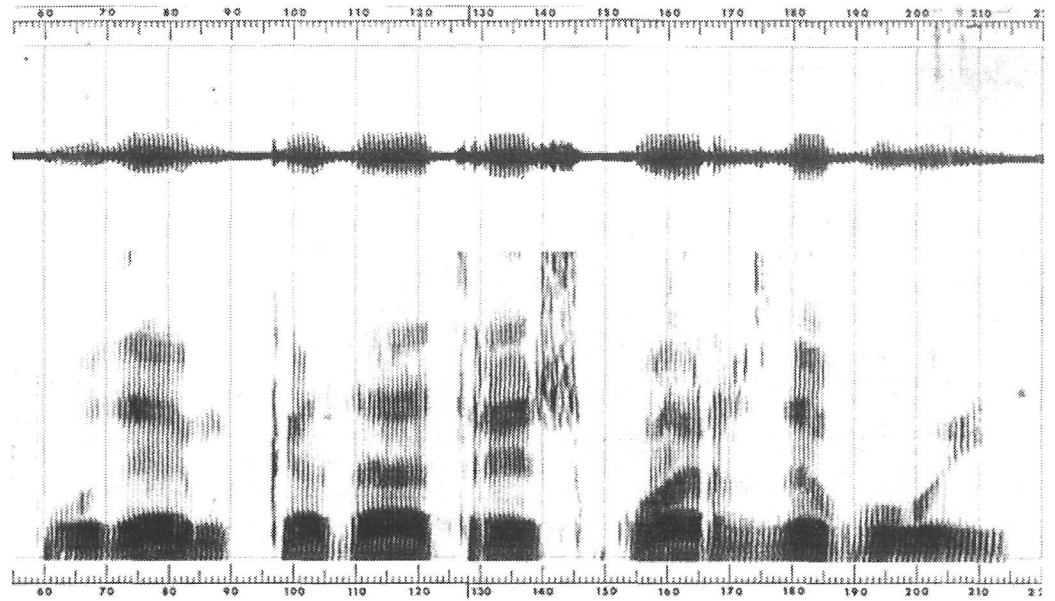

Fig. 2.—Emissió de la frase 'Podem quedar a tres quarts de vuit' pel mateix parlant amb veu de laringe abaixada

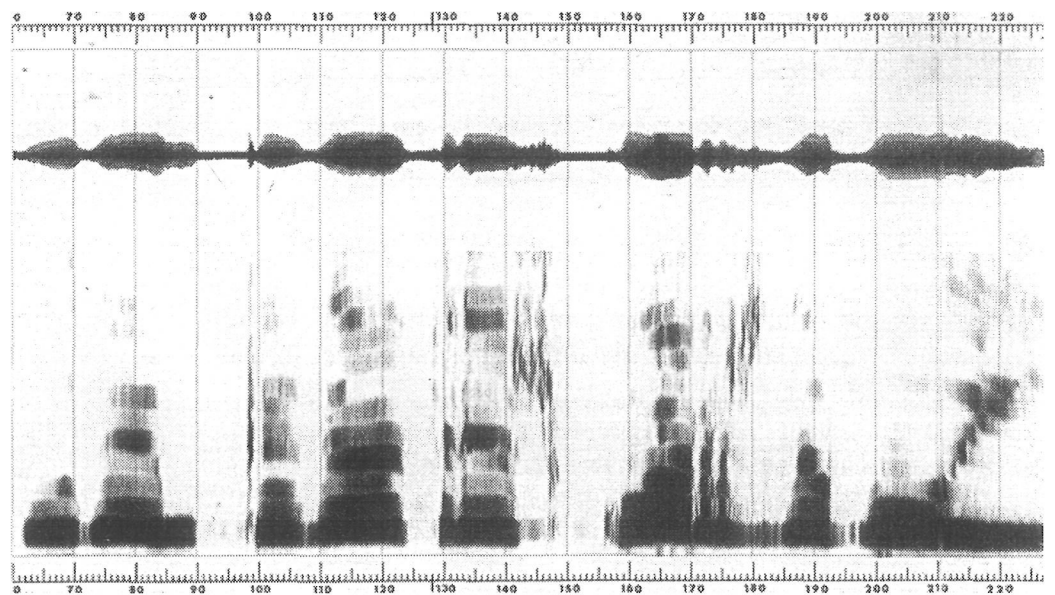

Fig. 3.—Emissió de la frase 'Podem quedar a tres quarts de vuit' pel mateix parlant amb veu de laringe elevada.

c) La durada

Aquest paràmetre és tractat aquí en tant que mesura d'una unitat textual del discurs, i no pas com a temps d'emissió d'un segment vocàlic. Està relacionat, doncs, amb la velocitat d'emissió del discurs, més que no pas amb l'allargament vocàlic.

Seguint Labov (1966), hem dissenyat un experiment amb 5 parlants cultes, d'ambdós sexes, amb edats que oscil·len entre 25 i 35 anys, procedents i residents a les comarques lleidatanes del Segrià, la Noguera i el Pla d'Urgell (tardor de 1996).

La metodologia de l'enquesta es basa en l'obtenció de parla espontània, casual o informal (1 R), responent a la pregunta 1 P, i de parla acurada (2 R) en resposta a 2 P. En el primer cas l'entrevistador demana de què ha tractat la conferència del dia i en el segon insisteix perquè l'informant li aclareixi un mot de la resposta que no ha entès prou bé. L'objectiu és contrastar els dos tipus de parla, *espontani amb grau de formalitat baix* vs *no espontani amb grau de formalitat alt*, tot estudiant el fenomen de l'elisió vocàlica. No cal dir que el grau de variació va lligat a la velocitat d'emissió, com podem observar a les figures 4 i 5.

Diàleg generador:

1. P: Quin tema heu tractat avui / vàreu tractar en tal dia? R: *La variació fonètica* (generalment fou sentit com: [ʔaβ^arja'sjofo'netikε])
2. P: La què fonètica? R: *La variació* (sentit com: [ʔaβariasio]).

Es van enregistrar les respostes i se n'extragueren sonogrames de banda ampla amb el Digital Sona-Graph 7800 de Kay Elemetrics en un abast de freqüències de 0 a 5000 Hz amb l'especificació de l'oscil·lograma corresponent.

La figura 4 il·lustra la primera emissió (parlant D, home, 30 anys, educador, Segrià-Noguera). Hi podem observar que la durada del SN 'la variació' ([ʔaβarja'sjo]), amb 10 segments és de 460 ms (entre els punts de temps 149 i 195 cs). La mitjana de durada és de 46 ms, que resulta força breu, com ho demostra el seu constrenyiment en la tira sonogràfica. Aquesta resposta casual implica un grau baix de formalitat i una velocitat d'emissió relativament alta, que mostra l'escurçament –des del punt de vista perceptiu seria quasi una elisió– del segon segment vocàlic i la diftongació de les dues darreres síl·labes. En realitat se'n perceben tres, de síl·labes, en tot el sintagma.

La figura 5 correspon a la segona emissió del mateix parlant ([ʔaβariasio]), un cop s'adona que no han entès prou bé la seva resposta. En aquest cas, com que s'emeten els 10 segments en 1020 ms (de 115 a 217 cs), la durada mitjana és de 102 ms i resulta tenir una durada superior al doble de l'emissió del primer cas. Ara el grau de formalitat augmenta alhora que es redueix la velocitat d'emissió. En aquest cas es perceben clarament sis síl·labes.

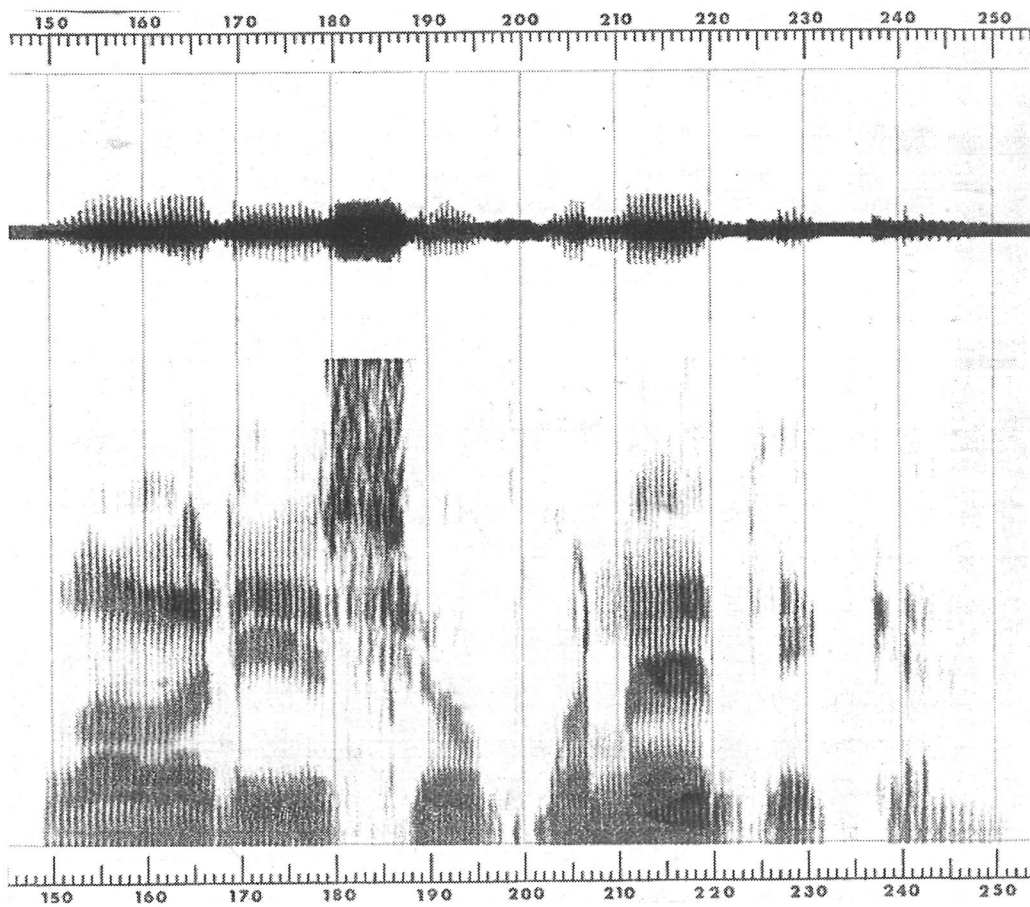

Fig. 4.- la emissió d'un fragment de discurs -concretament el SN nominal 'la variació fonètica' -per un parlant adult culte -amb un bon domini de l'estàndard, doncs-, com a resposta casual (-F / + vel).

d) El to

El correlat fonològic de la freqüència fonamental és un factor suprasegmental bàsic per a l'accent -juntament amb la durada i la intensitat- i l'entonació en català. Vegeu al respecte Julià i Muné (1997: 160-166).

En les llengües tonals el to adquireix un valor fonemàtic distintiu clau en complementar el timbre vocàlic. El xinès mandarí, llengua oficial de la República Popular de la Xina, disposa de quatre tons fonamentals que tot seguit exemplificaré per mitjà de dos mots grafats segons el sistema de romanització "pinyin" (V. Julià i Muné, 1983: 125-127).

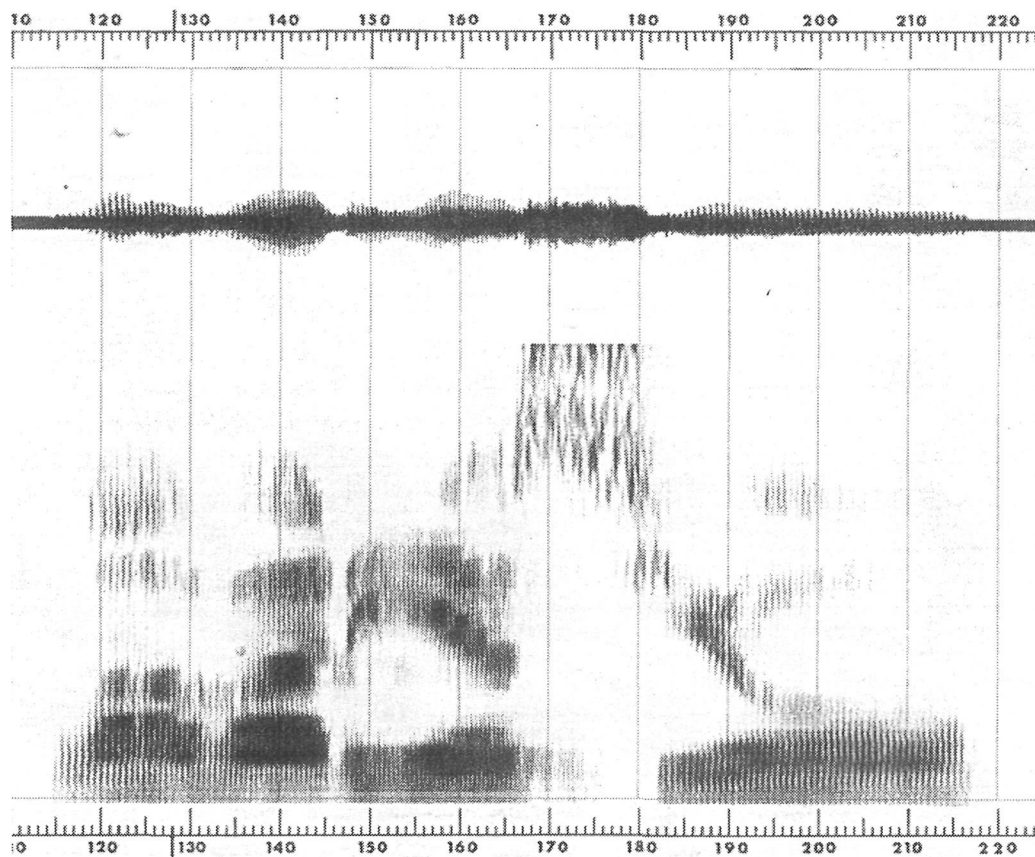

Fig. 5.- 2a emissió d'un fragment de discurs -concretament el SN nominal 'la variació'- pel mateix parlant i amb la intenció de fer-se entendre (+F / -vel).

'bai'

<i>Pronúncia (AFI)</i>	<i>Tipus de to</i>	<i>Significats més rellevants de l'ampli ventall polisèmic</i>
[-paj]	(1r to: alt sostingut)	: separar amb les mans, dividir, distribuir.
[´paj]	(2n: alt ascendent)	: blanc, pur, clar, buit, sense raó, en va, gratis; dialecte.
[˘paj]	(3r: baix desc.-asc.)	: a) cent, nombrós, tota mena de.
	<i>(amb un caràcter diferent)</i>	: b) exposar, ordenar, sacsejar; pèndol.
[ˆpaj]	(4t: alt descendent)	: a) arruïnar, vèncer, fracassar, malmetre, marcir.
	<i>(amb un caràcter diferent)</i>	: b) panís /blat de moro, melca; conte popular.

'mai'

[No disposa de primer to]

[´maj]	: enterrar, amagar, dissimular.
[˘maj]	: comprar, llogar, subornar.

[ˈmaj]

- a) avançar, avantatjar.
- b) blat.
- c) vendre, traïr, vanar-se.
- d) vasos sanguinis, el pols.

(Aquest 4t to s'expressa gràficament amb quatre caràcters bàsics diferents)

Com podem veure, el contrast segmental distingeix entre 'blat de moro' [ˈpaj] i 'blat' [ˈmaj] i el contrast tonal entre 'comprar' [ˈmaj] i 'vendre' [ˈmaj].

3. LA VARIACIÓ FONETICOFONOLÒGICA I LA VARIACIÓ EXTERNA

Quan parlem de variació externa de la llengua ens referim bàsicament a la variació dialectal i a la variació funcional. En el primer bloc, i recordant novament la classificació de Bibiloni (1997), distingim entre varietats geogràfiques, socials i temporals.

a) Variació geogràfica

En l'apartat de les varietats geogràfiques, i en el cas de la fonètica i la fonologia, convé diferenciar clarament entre el contrast que s'esdevé en el mateix dialecte: perspectiva *intradialectal*, del que s'esdevé en un dialecte en relació amb d'altres de la mateixa llengua: perspectiva *interdialectal*, com la indicada a l'apartat anterior, en contrastar el lleidatà amb el central.

Pel que fa a la *variació geogràfica intradialectal* en el vocalisme lleidatà recollim algun exemple 'curiós' en el sentit que la variació en aquest cas no es pot justificar en termes de fonètica estricta, la qual cosa és un testimoni prou vàlid per insistir en el fet que la variació foneticofonològica no es pot tractar únicament com el producte d'uns canvis determinats per un context fònic concret. El fenomen caldria exemplificar-lo amb les variants del pronom tònic de primera persona 'jo' i el numeral 'dos'. Les variants les presento a (1) i (2):

(1) [jo] / [jɔ]
[ʒo] / [ʒɔ]
[dʒo] / [dʒɔ]

(2) [dos] / [dɔs]

Tant a (1) –prescindim de la variació consonàntica– com a (2) es produeix una variació fonètica de grau d'obertura que afecta els sons vocàlics [o] i [ɔ], però que és

molt difícil de predir. Estaríem, per tant, davant un cas de variació asimètrica en dos sentits. Per una banda, perquè no totes les persones que pronuncien [jo] –amb les variants consonàntiques corresponents– pronuncien [dos] i a l'inrevés. I d'altra banda, perquè no és un fenomen unitari que es produeixi en un mateix entorn geogràfic. Així, si a Lleida ciutat sembla majoritària la pronúncia d'aquests dos mots amb [o], personalment he pogut constatar, en relació amb la pronúncia del numeral 'dos', una vacil·lació fins i tot en el si d'un col·lectiu de la mateixa comunitat de parla que per afinitats socials tractaríem com un grup homogeni.⁵

Aquest fenomen no es produeix només en els casos esmentats, tot i que no és un contrast tan productiu com en altres dialectes on la variació entre [o] i [ɔ] és possiblement un dels trets més característics del seu sistema vocàlic. D'altra banda, aquest tipus de variació en lleidatà també es produeix en posició tònica en la pronúncia de 'taronja', en què novament coexisteixen pronúncies com [ta'rojndʒɛ] i [ta'rɔjndʒɛ] o a 'tòfona' ([t'ɔfɔnɛ] [t'ɔfɔnɛ]), 'triomf' ([tri'ɔmf] [tri'ɔmf]) i 'majordom' ([majɔr'ðom] / [majɔr'ðom]) entre d'altres. A més, caldria afegir-hi un nou aspecte i és el fet que el resultat del contrast d'aquests dos sons no es pot descriure senzillament en termes de variació al·lofònica, sinó que, d'acord amb diverses pronúncies recollides, podem entendre el fenomen a casos de variació fonològica. Vegem-ho en els següents exemples:

- (3) [sofre'zit] / [sufre'zit] / [sufri'zit]
 [sor'ti] / [sur'ti]
 [koj'ʃi] / [kuj'ʃi]
- (4) [aromaŋ'ga] / [aremeŋ'ga]
 (cf. [arepte'ya] / [aropte'ya])
- (5) [so'roʎ] / [si'roʎ] / [se'roʎ]
- (6) [to'ro] / [ta'ro]
 [mon'doŋgo] / [man'doŋgo]

El resultat de la variació a (3), un cas d'inflexió vocàlica ja comentat, es podria definir més aviat com un tipus d'harmonia vocàlica, atès que en lleidatà no es pot parlar pròpiament de reducció vocàlica perquè no es produeix de forma sistemàtica. En aquest cas la variació sí que es pot justificar des del punt de vista fonètic ja que s'esdevé normalment quan apareix en el context fònic contigu –anterior o posterior– el so palatal vocàlic [i] o els consonàntics [dʒ] o [ʒ] bàsicament.

Aquest fenomen es produeix en un nombre força elevat de formes verbals no finites i per extensió, si cap restricció morfològica no ho impedeix, en les corresponents formes finites. A més, també s'esdevé el fenomen invers, ara difícilment explicable des

(5) Aquest cas de variació és paral·lel al que s'observa en diferents llocs de la Terra Alta, tradicionalment considerada com una àrea del subdialecte tortosí, en una zona de transició entre el català nord-occidental i el valencià. Així, segons es desprèn de les dades d'un estudi recent la pronúncia majoritària és [dos] en llocs com Nonasp, la Pobla de Massaluca, la Fatarella, Vilalba dels Arcs, Batea, Corbera, Gandesa, el Pinell de Bari, Bot, Prat de Comte, Horta i Arnes, mentre que a Favara pronuncien [dɔs] i es produeix vacil·lació a Maella i Caseres (Navarro, 1996: 14, vol. 2).

del punt de vista fonètic, si no ho atribuïm a un cas d'hipercorrecció. Això es produiria a (7) i (8):

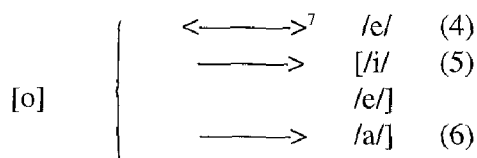
- (7) [sopor'ta]
 (8) [sofo'ka]⁶

(6) En aquests mots pràcticament ningú pronuncia les corresponents formes en [u]. Així sembla que intervenen implicacions sociolingüístiques ja que la resposta de la gent que he tingut oportunitat d'enquestar ha considerat les pronúncies [supor'ta] i [sufo'ka], literalment com a pronúncies "massa barcelonines" la qual cosa no passa en el cas de [mu'ri] o [sur'ti] que són les habituals per a la majoria.

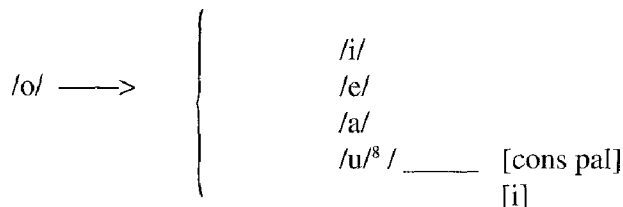
(7) Amb la doble fletxa vull indicar que és un fenomen reversible en la mesura que també trobem casos a l'inrevés. Vegeu l'exemple de (4).

(8) El resultat d'aquesta variació no és absoluta ja que es produeix vacil·lació entre [o] i [u]. És interessant recordar que aquest fenomen també es dona en mallorquí, on en mots com ara 'bolic', 'coixí', 'cosí', 'dormir' o 'sortir' es produeix el tancament a [u] en segons quins llocs, mentre que en d'altres com 'autoritzar', 'ecologia', 'positiu', 'social' o 'concur', entre d'altres, es manté la pronúncia amb [o] coincidint totalment amb la tendència lleidatana. Heus aquí, doncs, nous casos d'identica variació intradialectal. [Tots aquests exemples han estat extrets del contingut d'una conferència pronunciada per Gabriel Bibiloni el 2 de maig de 1996 a la Universitat de Barcelona. Vegeu també Moll (1973)].

En els exemples que recullo a (4), (5) i (6) el contrast vocàlic actua molt diferentment:

En termes generals –hi incloem també els casos de (3)– podríem sintetitzar la variació de /o/ en lleidatà de la següent manera:

Així, doncs, el cas de variació foneticofonològica del fonema /o/ en lleidatà, que he tractat fins ara, ens permet observar que el ventall de variació és pràcticament complet en tota l'extensió del trapezi vocàlic.

b) Variació social

La definició dels trets de variació foneticofonològica des del punt de vista de les varietats geogràfiques hem vist que és més o menys fàcil d'establir. Ara bé, no passa el mateix si relacionem el tipus de variació que aquí tractem amb les varietats socials de la llengua. De fet, en el cas del lleidatà estricta les divergències socials entre la població s'han anat diluint i és per això que el gran marc de referència: les pronúncies de poble *versus* les pronúncies de ciutat són cada cop més difícils de delimitar. En qualsevol cas, disposem de dades recents (Solans, 1996) que ens permeten de comentar alguns fenòmens de variació vocàlica partint potser no tant del que serien diferències socials, sinó més aviat socioculturals.

Dos dels fenòmens possiblement més testimonials en aquest sentit són la realització de /e/ en [i] i la realització de /o/ en [aw]. Pel que fa al primer cas, no podem

assegurar que es tracti de variació rendible en termes absoluts. Si ens fixem en diferents nivells socioculturals, en alguns mots els percentatges podrien arribar al cinquanta per cent de divergència, tenint en compte que el grup de persones amb estudis evitaria aquesta mena de pronúncies, atès que es tracta d'un fenomen molt marcadament dialectal i, doncs, sovint estigmatitzat. Exemplifiquem, per tant, la variació gradual que podríem establir d'aquest fenomen segons les dades que presenta l'estudi de Solans (1996: 85):

+ variació ⁹ (9)	[biz'net] [simin'tiri] [iz'ɣtɛzjɛ] / [i'ktɛzjɛ] [manik] [ori'netes] [pani'kɛts] [pɾesik] [siggɫɛ] / [si'ɣɫɛ] / [sikɫɛ] [si'ɣwen] [si'triɫ] [tʃiri'βiɛ] [tʃiri'nɔtɛ]
- variació ¹⁰ (10)	[pi'fikutɛs] [pi'tit] [raβi] [bispe] [bis'tit]

La descripció fonètica d'alguns dels casos de variació de (10) ens permetria relacionar-la amb la que apuntàvem en referir-nos al tancament de [o] en [u] ja que sembla que també aquí es produeix en posició àtona i es veu influenciada per un context fònic posterior palatal en aquest cas vocàlic: la presència de [i].

Quant al fenomen de la realització de /o/ inicial en [aw], segons les conclusions de Solans (1996),

les diferències entre els resultats dels dos grups revela per part dels informants sense estudis un augment notable en el grau de variació respecte l'estàndard, augment que no sols es reflecteix en la mitjana dels percentatges sinó que també es pot apreciar en el nombre de paraules que igualen o superen el 75% de desviació (p. 89).

Malgrat això, si fem un estudi comparatiu com en el cas del fenomen anterior, els resultats que obtenim són els següents:

(9) Considero exemples de +*variació* els casos en què la diferència entre les pronúncies de gent amb estudis i gent sense estudis supera o ratlla el 50%.

(10) Considero exemples de -*variació* els casos en què la diferència entre les pronúncies de gent amb estudis i gent sense estudis no arriba al 10%. Per tant, aquí la variació s'escurça.

+ variació (11)	[aw'fek] [aw'reʎε] [awre'netes] / [awri'netes] [aw'βeʎε]
- variació (12)	[aw'hiβε] [awpe'ran] <hr/> [awfe'ɣat] [awri'naʎ]

En aquests darrers exemples cal indicar que els percentatges entre la pronúncia de persones amb estudis i de persones sense estudis coincideixen, la qual cosa sembla ratificar que, si bé estem davant un cas de variació que a nivell formal podem descriure amb arguments de fonètica històrica, no s'esdevé el mateix si es pretén explicar aquest cas de variació fonètica com a resultat de factors de variació externa.

c) Variació cronolectal

Quan parlem de varietats temporals ens referim als trets lingüístics que caracteritzen la parla d'una època determinada ja sigui des d'una dimensió diacrònica o sincrònica. Ens situem, doncs, en el domini de l'eix temporal en projecció horitzontal. Pel que fa al contingut d'aquest article, tanmateix, i per no entrar en un terreny que no em pertoca de tractar a mi, em fixaré en la projecció vertical d'aquest eix temporal en un tipus de varietat que anomeno cronolectal.

Les diferències entre les pronúncies de la gent gran i la gent més jove no obeeixen a cap condicionant foneticofonològic sinó que es deuen principalment a factors sociolingüístics. Ara bé, el resultat final d'aquest procés pot arribar a neutralitzar alguns dels que avui concebem com a exemples claríssims de variació foneticofonològica. És per això que considero oportú de fer-hi un breu esment.

Actualment, i continuant en el camp del vocalisme lleidatà, un dels fenòmens que més marca les diferències de pronúncia segons la variable edat és la realització de /e/ pretònica en [a]. S'hi podria afegir la pronúncia de /al/ en [aw], tot i que en aquest cas els percentatges de les dues pronúncies sovint coincideixen. Amb tot, és interessant de constatar que, contràriament al que pugui pensar-se, aquest tipus de variació es produeix també en interior de mot, com ara a 'balbes', 'estalviador', 'estalvi' o 'palpar' recollits per Solans (1996: 46).

Altrament, en aquest grup de variació hi hauríem d'incloure altres fenòmens que no s'emmarquen en els casos de variació foneticofonològica estructural sinó que donen lloc a un altre tipus de fenòmens com ara metàtesis, elisions o diverses adaptacions

fonètiques normalment com a resultat d'una interferència fònica. El cas potser més paradigmàtic d'aquesta mena de fenòmens el constitueix la pronúncia de 'boira' que manté una pronúncia amb metàtesi [ˈbɔrjɛ] força residual i òbviament lligada a la gent més gran de la població.

Pel que fa a la realització de /e/ pretònica en [a] disposem de la investigació duta a terme per Carrera (1993, 1995). Aquest exemple de variació fonètica es relaciona molt directament amb la variable edat i sobretot amb la influència dels processos d'escolarització i d'estandardització a què està sotmès el grup que manté la pronúncia menys dialectal –o més estàndard–, el col·lectiu de gent jove:

D'entre tots els factors extralingüístics que poden incidir en la variació de les pretòniques, l'edat dels informants, lligada a les diferents etapes d'aprenentatge de la lectoescriptura és determinant en el manteniment o pèrdua d'aquesta pretònica perquè progressivament s'adequa l'oral a l'escrit (ortoèpia equivalent d'ortografia). Incidint encara en aquest aspecte cal tenir en compte que en totes les anàlisis més o menys espontànies hi ha un tall significatiu en l'ús dels sons pretònics entre els informants de menys edat i, consegüentment, sense escolaritzar, i els més grans, amb un grau de coneixement del català escrit (Carrera, 1995: 48).

També en aquest cas, la variació no es produeix únicament en posició inicial absoluta sinó que es produeix en posició intermèdia. Vegem-ho en algun dels exemples que hem recollit:

<i>Formes amb variació</i>		<i>Formes estàndard en lleidatà</i>
(13) [taw'ʔaðɛ]	/	[tew'ʔaðɛ]
[maʔan'tes]	/	[maʔen'tes]
[maʔa'iðɛ]	/	[maʔe'iðɛ]
[dezan'sis]	/	[dezen'sis]
[benas'ta]	/	[benes'ta]

Val a dir que també hem trobat exemples en què la variació es produeix en sentit invers /a/ → [e]:

(14) [soβre'saðɛ]	/	[soβra'saðɛ]
[se'zi]	/	[sa'zi]
[me'to]	/	[ma'to]
[are'kaðɛ]	/	[ara'kaðɛ]
[de'mun]	/	[da'mun]
[deβa'ʎa]	/	[daβa'ʎa]
[deβan'taʔ]	/	[daβan'taʔ]
[ʔarɛp]	/	[ʔarap]

Per tant, els estudis sobre aquest fenomen haurien d'anar adreçats a la possibilitat de descriure'l en sentit ampli i veure si tots els factors externs que determinen aquest cas de variació fonètica tenen la mateixa incidència en el resultat final.

d) Variació funcional

La majoria de treballs que s'emmarquen en el model teòric de la sociolingüística de la variació s'han centrat en l'estudi de la variació d'un aspecte fonètic. És a partir d'aquí, i resseguint-ne els plantejaments metodològics, que ha estat possible de relacionar la variació fonètica amb les varietats funcionals, precindint ara que en ocasions els procediments executats hagin estat més o menys discutits.

Ara bé, si és certament poc discutible que el tipus de registre a partir del qual s'interpreten tot un seguit de dades fonètiques és un factor que cal tenir en compte, no és menys cert que esdevé prematur intentar presentar alguns casos de variació foneticofonològica partint d'aquest estadi. Principalment, perquè existeixen molts elements de contacte entre els factors que configuren l'apartat de varietats socials i cronolèctals i els que s'inclouen dintre de l'apartat de les varietats funcionals. A la pràctica això significa que la variació foneticofonològica que hem presentat en referir-nos a les varietats socials: la realització de /e/ en [i] i la realització de /o/ en [aw] també té a veure amb la varietat registral que utilitza el parlant. I el mateix s'esdevé en el cas de la realització de /e/ pretònica en [a].

Amb tot, hi ha trets de la fonètica lleidatana que no solen trobar-se en la transcripció de discursos orals formals com ara la variació de la pronúncia de ['fejne] en la forma ['feɲe]. Igualment s'observa que els casos de variació fonètica amb implicacions morfològiques tendeixen a neutralitzar-se en registres formals, com per exemple la distinció entre la forma masculina en [-iste] i la femenina en [-iste] en certs noms i adjectius en favor de la segona, o la pronúncia de [ɛ] en substitució de [e] en les terceres persones singulars del present, pretèrit imperfecte i plusquamperfecte d'indicatiu i el condicional simple i compost de la majoria de verbs (Creus, 1997). Tanmateix, aquest és un tema que suposa entrar en el terreny de la morfofonologia, i, doncs, de passar l'abast d'aquest article, ja que aquest tipus de variació¹¹ es tractarà més endavant, en altres articles d'aquest monogràfic.

JOAN JULIÀ I MUNÉ
Universitat de Lleida

(11) Per a més informació sobre fonètica i variació funcional, podeu consultar Julià i Muné 1997: 166-168.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BIBILONI, G. (1997) *Llengua estàndard i variació lingüística*, València, 3 i 4.
- CARRERA, J. (1993) «La pretònica inicial e- a Alguaire», *Anuari de Filologia XVI*, C 4, pp. 37-72.
- (1995) «Canvi lingüístic i escolarització a Lleida», dins *Jornades sobre Llengua i Ensenyament, I*, Bellaterra, Publ. de la UAB, pp. 36-52.
- CREUS, I. (1997) *La flexió verbal a Bell-lloc d'Urgell. Un estudi morfofonològic* (Tesi de llicenciatura inèdita, Universitat de Lleida).
- FIRTH, J. R. (1948) «Sounds and prosodies», *TPS*, pp. 127-152. Reproduït a PALMER, F. R. (ed.) *Prosodic Analysis*, London, Oxford University Press, 1970, pp. 1-26.
- HARRIS, Z. (1944) «Simultaneous components in phonology», *Language* 20, pp. 181-205.
- JULIÀ I MUNÉ, J. (1980) *Assaig de digitalització fònica: les fórmules del FWCAT i les possibilitats articulatorioperceptives de l'home*, EGL/UB, Lleida (Text i enregistraments inèdits).
- (1983) «Quatre poemes de Li-Du. Assaig de recreació sinològica», *Quaderns de Ponent 3-4*, pp. 125-137.
- (1996), «Diccionari de la pronúncia del català nord-occidental», dins AGUSTÍ i FARRENY, A. (ed.) *El nord-occidental entre dues llengües? Actes de les jornades d'estudi del català nord-occidental*, Lleida, IEI, pp. 221-228.
- (1997) «Variació i fonètica», dins LLORET, M.-R. et al. (eds.) *Anàlisi de la variació lingüística*, Barcelona, PPU, pp. 149-177.
- LABOV, W. (1966) *The Social Stratification of English in New York City*, Washington, DC, Center for Applied Linguistics.
- LADEFOGED, P. (1975, 1993³) *A Course in Phonetics*, London, Harcourt Brace College Publishers.
- LAVER, J. (1980) *The Phonetic Description of Voice Quality*, Cambridge, Cambridge University Press.
- LLORET, M.-R. et alii (ed.) (1997) *Anàlisi de la variació lingüística*, Barcelona, PPU.
- MOLL, F. de B. (1973) «El habla de Mallorca», dins MASCARÓ PASARIUS, J. (ed.) *Història de Mallorca*, V, pp. 353-388.
- NAVARRO, P. (1996) *Els parlars de la Terra Alta*, Tarragona, Diputació Provincial (2 vols).
- SOLANS, E. (1996) *Estudi fonètic de la parla de Lleida*, Lleida, IEI.
- TOSI, O. (1979) *Voice Identification. Theory and Legal Applications*, Baltimore, University Park Press.
- TRUDGILL, P. (1974) *The social differentiation of English in Norwich*, Cambridge, Cambridge University Press.
- WELLS, J. & COLSON, G. (1971) *Practical Phonetics*, London, Pitman Publishing.